

СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОЩУВАННЯ ТЮТЮНУ ТА ОБІГУ ТЮТЮНОВОЇ СИРОВИНИ

Аналітична записка

ЗМІСТ

Передмова	3
Загальний контекст	3
Стимулювання вирощування тютюну в ЄС	4
Підхід Італії	6
Досвід Польщі	8
Регулювання у Болгарії	12
Кейс Північної Македонії	14
Вирощування тютюну в Сербії	17
Відмова від підтримки вирощування тютюну в Туреччині	18
Відповідність заходів підтримки міжнародним угодам	20
Висновки	21

Передмова

Галузь виробництва тютюнових виробів України представлена чотирма міжнародними компаніями, сигарети яких покривають левову частку їх споживання на внутрішньому ринку та виготовляються лише з імпоротної тютюнової сировини, а також кількома місцевими виробниками.

У 2025 р. в Україні було легально виготовлено 29,14 млрд шт сигарет та ще понад 5,5 млрд шт такої продукції постачалося нелегально¹. Виробники нелегальних тютюнових виробів закупають частину тютюну у місцевих фермерів (особливо у разі підпільного виготовлення сигарет «чорними» виробничими лініями)², що актуалізує дослідження світового досвіду державного регулювання вирощування тютюну й обігу тютюнової сировини з метою напрацювання ефективних рішень для детінізації галузі.

25 листопада 2025 р. до Верховної Ради України було подано Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо підвищення ефективності контролю за виробництвом та обігом тютюнової сировини» №14245³, яким запропоновано встановити зобов'язання першочергово придбання виробниками тютюнових виробів вирощеної в Україні тютюнової сировини. З огляду на це, важливо розглянути, чи застосовуються такі та інші заходи стимулювання сфери вирощування тютюну в Європі і чи відповідатиме їх використання міжнародним зобов'язанням нашої держави.

Загальний контекст

В ЄС вирощування тютюну поступово зменшується з 1991 р., коли було вирощено приблизно 400000 т у восьми країнах. У 2019 р. обсяги його збору знизились до 139536 т, попри те, що вирощування тютюну вже було в 12 державах-членах. Найбільші обсяги сирого тютюну забезпечують Італія, Іспанія, Польща, Греція, Хорватія, Франція, Угорщина, Болгарія, частка яких у загальному обсязі тютюнової сировини в ЄС становить 99%⁴. У 2024 р. врожай тютюнових культур в ЄС знизився до 100090 т⁵. У європейських країнах зафіксована стійка тенденція зменшення площ вирощування тютюну. Основною причиною цього є *скорочення споживання тютюнових виробів*.

¹ Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні 2025. Хвиля 4. URL: <https://www.kantar.com/ua/inspiration/ait/ait-wave-4-2025>

² Нелегальна торгівля сигаретами: тенденції та заходи протидії. Кошук Т., Пасічний М. / за загальною редакцією Т. Кошук, Growford Institute, К: 2025. URL: <https://www.growford.org.ua/research/nelegalna-torgivlya-sygaretamy-tendentsiyi-ta-zahody-protidyii/>

³ Законопроект №14242 від 25.11.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58884>

⁴ European Commission. Tobacco. URL: [Tobacco - Agriculture and rural development - European Commission](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=sdg12.2.1)

⁵ Crops and livestock products. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Лише близько 1,7% світового обсягу тютюну вирощується в ЄС. До топ-50 країн світу за критерієм площі землі, яка відведена під тютюн, входять лише чотири країни ЄС. У 2021 р. Італія посідала 24 місце у зазначеному рейтингу (14,5 тис га), Греція – 26 місце (14,1 тис га), Польща – 27 місце (13,9 тис га) та Іспанія – 36 місце (8,5 тис га)⁶. В ЄС налічувалося близько 40 тис виробників тютюну, що свідчить про значну конкуренцію на ринку.

У 2024 р. Італія мала найвищу частку вирощування тютюнової сировини у загальній структурі ринку ЄС, яка становила 33,9%. Відповідно, частка Іспанії складала 19,4%, Польщі – 19,2%, Греції – 10,2%⁷. Разом ці країни забезпечували понад 80% від загального обсягу вирощеного тютюну в ЄС.

Крім зниження поширеності вживання тютюнових виробів у країнах ЄС, причиною значного зменшення обсягів виробництва тютюну є:

- 1. Суттєво вища вартість вирощування порівняно із країнами Африки, Азії та Латинської Америки.*
- 2. Податкова політика обмеження поширеності куріння, яка разом з політикою у сфері охорони здоров'я не дозволяють фінансову підтримку виробників тютюну.*
- 3. Нелегальний сегмент ринку, який використовується для виготовлення контрафактних тютюнових виробів і самокруток.*
- 4. Заміщення споживання сигарет новітніми нікотиновмісними виробами – електронними сигаретами, нікотиновими паучами тощо.*

Крім того, фактором зменшення посівних площ є ускладнення природних умов, що підвищує виробничий ризик і зменшує привабливість посіву тютюну порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами.

Стимулювання вирощування тютюну в ЄС

Протягом 1990-х та 2000-х років у ЄС використовувалися заходи **стимулювання** вирощування тютюну для *підтримки фермерів*, забезпечення стабільних і прогнозованих цін на тютюнову сировину. Регламент Ради № 2075/92 від 30 червня 1992 р. про спільну організацію ринку необробленого тютюну встановлював рамкові правила застосування згаданих заходів. Діяла **система квот і премій (грошових компенсацій) для виробників**. Крім підтримки фермерів, таке регулювання було спрямоване на *полегшення збуту локального тютюну на ринку ЄС, підвищення якості сортів тютюну*. Рада ЄС встановлювала суму премій за 1 кг тютюнової сировини, зважаючи на сорт продукції.

⁶ World Health Organisation. Top 50 tobacco growing countries. URL: <https://www.who.int/campaigns/world-no-tobacco-day/2023/top-50-tobacco-growing-countries>

⁷ Crops and livestock products. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Було виокремлено 8 груп сортів тютюну залежно від методів сушки. У 2005 р. розмір премії коливався від 2,146 євро/кг до 4,129 євро/кг.

Для отримання цієї премії тютюн мав *відповідати встановленим стандартам та критеріям якості, походити з погодженої локації вирощування та бути переданим у вигляді тютюнового листа підприємству-виробнику за укладеним договором вирощування*. Цей договір укладався між першим переробником тютюну і фермером (або асоціацією, що представляє фермерів). Договір мав охоплювати одну групу сортів сирого тютюну, міг діяти протягом одного або кількох врожаїв. У договорі визначався сорт або група сортів вирощеного тютюну; максимальна очікувана кількість його поставки; місце вирощування тютюну і площа земельної ділянки; закупівельна ціна відповідно до якісного рівня продукції; мінімальні вимоги до якості тютюну.

Виробники тютюну отримували премії, які мали фіксовану і змінну компоненти. У такому вигляді «преміальна система» діяла до 1 січня 2006 р., далі три роки застосовувався перехідний період, який зменшував розмір встановлених премій. Проте з **1 січня 2010 р. на рівні ЄС не надається жодних спеціальних субсидій чи преференцій на виробництво сирого тютюну**⁸.

Встановлювалася система квот для вирощування тютюну, яка розподілялася між країнами ЄС. Обсяги квотування тютюну доводились Радою ЄС до країн, які розподіляли квоти між виробниками. Граничний обсяг квот щодо тютюнової сировини був визначений на рівні 402 953 т, саме стільки тютюну вирощувалося в ЄС у 1991 р. Цей загальний обсяг не змінювався протягом періоду дії відповідного заходу, що є свідченням його спрямованості на *підтримку вирощування тютюну, але не на збільшення обсягів виробництва*.

Регламент ЄС № 1308/2013 (частина 14) регулює відносини організації ринків сільськогосподарської продукції. У цьому документі визначено, що тютюновий сектор охоплює сирий або необроблений тютюн, тютюнові відходи, які належать до CN (*Combined Nomenclature*) коду 2401⁹. Важливим аспектом державного регулювання вирощування тютюну в ЄС є *регулювання сфери захисту рослин*. Дотримання норм щодо інтегрованого захисту тютюнових насаджень у ЄС є обов'язковим з 2014 р. Директива Ради 2009/128/ЄС встановлює основні засади використання пестицидів. Інтегрований захист тютюну передбачає застосування методів, що дозволяють протидіяти хворобам і шкідникам для запобігання втрати врожаю.

Разом із тим, цікавим є досвід окремих країн у відповідній сфері.

⁸ EUR-Lex Tobacco. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=legisum%3A111059>

⁹ REGULATION (EU) No 1308/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1308/oj/eng>

Підхід Італії

Як уже було зазначено, *Італія є найбільшим виробником тютюнової сировини в ЄС*. В 2020–2024 рр. урожай сирого тютюну у країні варіював у діапазоні від 29,0 тис т у 2023 р. до 41,0 тис т у 2021 р., середнє значення показника за аналізований період становило 34,5 тис т. У 2024 р. зібрано 33,9 тис т сирого тютюну, що становить понад третину від загального показника ЄС. Динаміка збору сирого тютюну в Італії наведена на рис. 1.

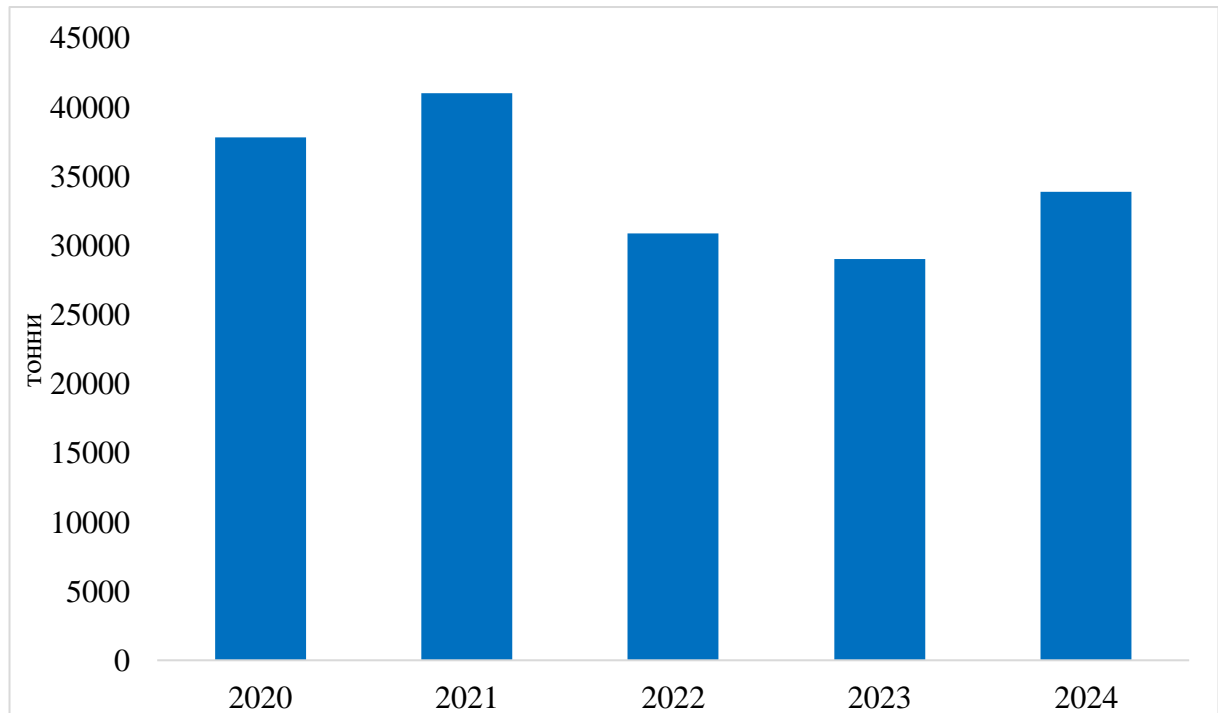

Рис. 1. Показники збору сирого тютюну в Італії в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Площа посівів тютюну в Італії до 2023 р. зменшилася до 10,2 тис га, але у 2024 р. вона зросла до 11,4 тис га, що корелює зі зростанням обсягів зібраного врожаю у цьому році. Кліматичні умови в Італії одні з найбільш сприятливих для вирощування цієї сільськогосподарської культури. Понад 95% врожаю тютюну забезпечують чотири регіони: Кампанія, Умбрія, Венето та Тоскана. Середня урожайність тютюну в 2020–2024 рр. складала 2,9 т/га. Особливістю країни є використання спеціальних сортів італійського тютюну для виробництва сигар, що робить його таргетованим продуктом для фермерів. Щоправда, в останнє в десятиліття спостерігається зниження посівних площ під тютюн та його заміщення іншими сільськогосподарськими культурами в результаті реалізації відповідної державної політики.

В Італії вирощуванням тютюну займаються близько 1,8 тис суб'єктів господарювання; вони створюють 35 тис робочих місць¹⁰ (в 2018 р. цей показник складав близько 50 тис робочих місць¹¹).

У 2024 р. Італія експортувала сирого тютюну на суму 356 млн дол США, впевнено займаючи 11 місце у світовому рейтингу експортерів. Найбільшими імпортерами італійської тютюнової сировини є Бельгія (60,9 млн дол США), Німеччина (36,7 млн дол США), Нідерланди (36,5 млн дол США), Естонія (16,4 млн дол США) та Індонезія (15,8 млн дол США).

Водночас Італія посідає 15 місце у світовому рейтингу за показником імпорту сирого тютюну. У 2024 р. його було завезено на суму 228 млн дол США. Основними постачальниками тютюну були Греція (26,1 млн дол США), Бразилія (22,8 млн дол США), Індія (19,6 млн дол США), Польща (16,8 млн дол США) та США (13,9 млн дол США)¹².

В Італії сформовані всі необхідні передумови для забезпечення вирощування і сушки тютюну високої якості, що робить його конкурентоспроможним на європейському та інших ринках.

Італія не застосовує фінансових інструментів чи квотування з метою стимулювання діяльності місцевих фермерів, які займаються вирощуванням тютюну. Натомість така підтримка здійснюється виробниками тютюнових виробів. Світовий гігант *Philip Morris* надав гарантію купувати італійський тютюн у 2023–2027 рр. Ця компанія інвестує до 500 млн євро у ланцюжок постачання тютюнової сировини, зобов'язуючись щороку купувати 21 тис т сирого тютюну у місцевих виробників. *British American Tobacco* підписала меморандум про взаєморозуміння з Міністерством сільського господарства щодо закупівлі італійського тютюну. Компанія оголосила про інвестицію 60 млн євро для придбання 15 тис т місцевого сирого тютюну. Угода між Міністерством сільського господарства і виробником сигар *Manifatture Sigaro Toscana* про закупівлі тютюну сорту Кентуккі охоплювала три роки – з 2022 р. до кінця 2025 р., за якою виробник гарантовано мав його купувати 2,2 тис т на рік¹³. Середньострокові замовлення бізнесу на постачання італійської тютюнової сировини забезпечували прогнозованість та стійкість розвитку цієї галузі.

В Італії ***продавці листового тютюну мають бути зареєстрованими у загальнодержавній системі. За аналогією покупці тютюнової сировини також мають бути зареєстрованими як первинні переробники тютюну або***

¹⁰ Atlas tobacco. URL: <https://atlas.tobaccoland.com/europe/italy/#:~:text=PEOPLE%20INVOLVED%20IN%20TOBACCO,DARK%20AIR>

¹¹ Masanotti, G. M., Abbafati, E., Petrella, E., Vinciguerra, S., & Stracci, F. (2019). Intensive tobacco cultivations, a possible public health risk?. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(12), 12616-12621.

¹² Raw Tobacco in Italy. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/ita>

¹³ Global Tobacco Industry Interference Index 2023. Italy. URL: <https://docs.marionegri.it/website/Italy%20-%20Tobacco%20Industry%20Interference%20Index%202023%20FINAL-1.pdf>

виробниками тютюнових виробів і мати повний цикл переробки сирого тютюну чи переробляти куплений тютюн за договором на іншому зареєстрованому підприємстві-виробнику. Усі **контракти на вирощування тютюнової сировини реєструються у системі** (де фіксується кадастровий номер ділянки, обсяги, ціни/класи якості тютюну, вимоги до якості, тощо). У разі порушення законодавства передбачені фінансові санкції у розмірі від 1000 до 50000 євро. Якщо зафіксовано порушення умов контракту, можливим є накладення санкцій у розмірі від 1000 євро до 10% вартості контракту¹⁴.

Досвід Польщі

Польща демонструє зниження обсягів вирощування і збору тютюну, але залишається серед *флагманських держав-членів ЄС* за цим показником. Вирощування тютюну відбувається у п'яти регіонах країни (люблінсько-підкарпатському, свентокшисько-малопольському, куявсько-поморському, мазурському і нижньосілезькому). Згідно зі звітом 2025 р. про стан сектору тютюну в Польщі, підготовленим дослідниками Інституту економіки та фінансів, *площі під посів тютюну продовжують скорочуватися* і сьогодні складають близько 8 тис га¹⁵. Спадний тренд площ земель під тютюн спостерігається з 1970-х рр., коли фіксувалися максимальні посіви тютюну в Польщі – 60 тис га.

Попри те, що у Польщі в останні п'ять років вирощувалося 17–21 тис т тютюну (рис. 2), ця країна є одним із найбільших імпортерів тютюнової сировини в ЄС. За інформацією Міністерства сільського господарства та сільського розвитку Польщі, у країні є виробники тютюнових виробів, представлені чотирма міжнародними компаніями. **Місцева тютюнова сировина здебільшого йде на експорт, тоді як внутрішні тютюнові виробництва виготовляють сигарети переважно з тютюну, який імпортується**¹⁶.

У 2024 р. за вартістю експорту тютюнової сировини (137 млн дол США) Польща посідала 22 місце у відповідному світовому рейтингу. Основними країнами, куди експортувався тютюн, були ОАЕ (19,6 млн дол США), Туреччина (18,1 млн дол США) та Італія (16,8 млн дол США). Вартість імпорту тютюнової сировини у Польщу складала 525 млн дол США. Країна є сьомим найбільшим імпортером тютюнової сировини у світі. Основними країнами – постачальниками тютюну є Індія (80,1 млн дол США), Німеччина (47,8 млн дол США), Бразилія (40,7 млн дол США)¹⁷.

¹⁴ Survey on the elti members structure and references and on the leaf tobacco market functioning at national level in the eu member states, 2021. 55 p.

¹⁵ Piotr Sulewski, Mariusz Maciejczak (2025) The tobacco sector in Poland: current state, challenges and prospects for development. Warsaw. Instytut Ekonomii i Finansow. 52 p.

¹⁶ Rynek tytoniu. URL: [Rynek tytoniu - Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi - Portal Gov.pl](https://rynek.tytoniu.pl/)

¹⁷ Raw Tobacco in Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/pol>

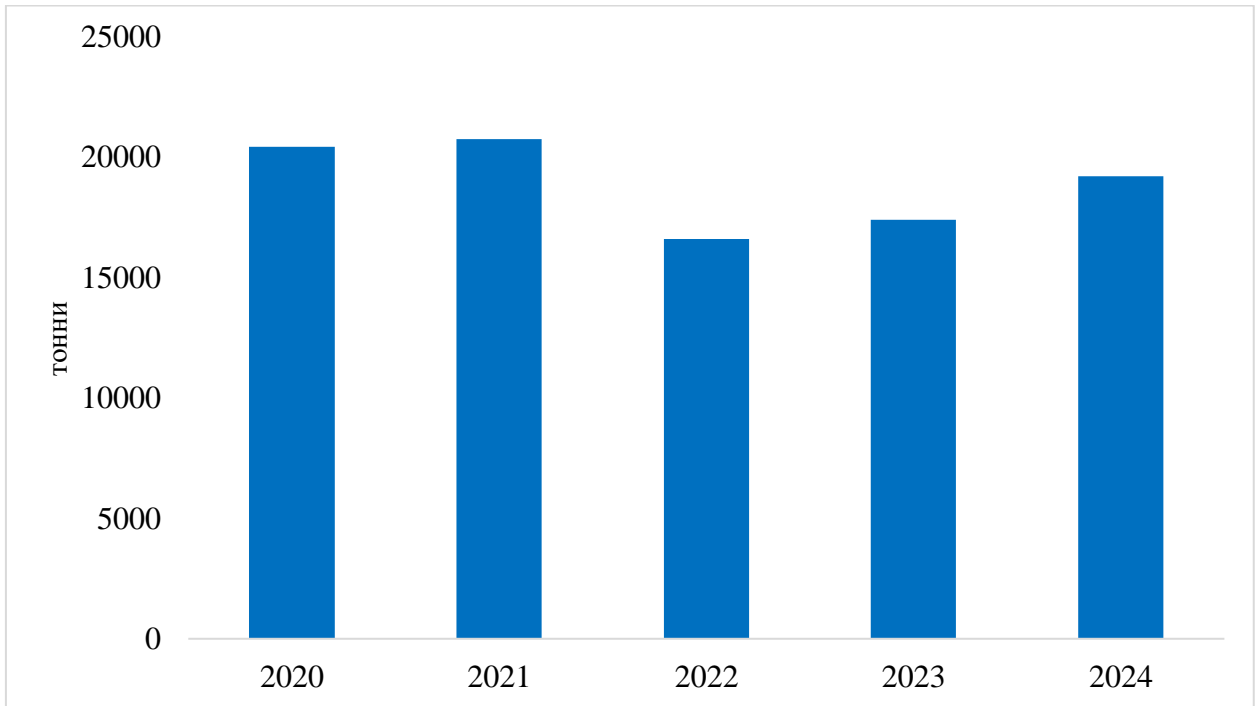

Рис. 2. Показники збору сирого тютюну в Польщі в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Динаміка експорту та імпорту сирого тютюну у Польщі в 2020–2024 рр. відображена на рис. 3.

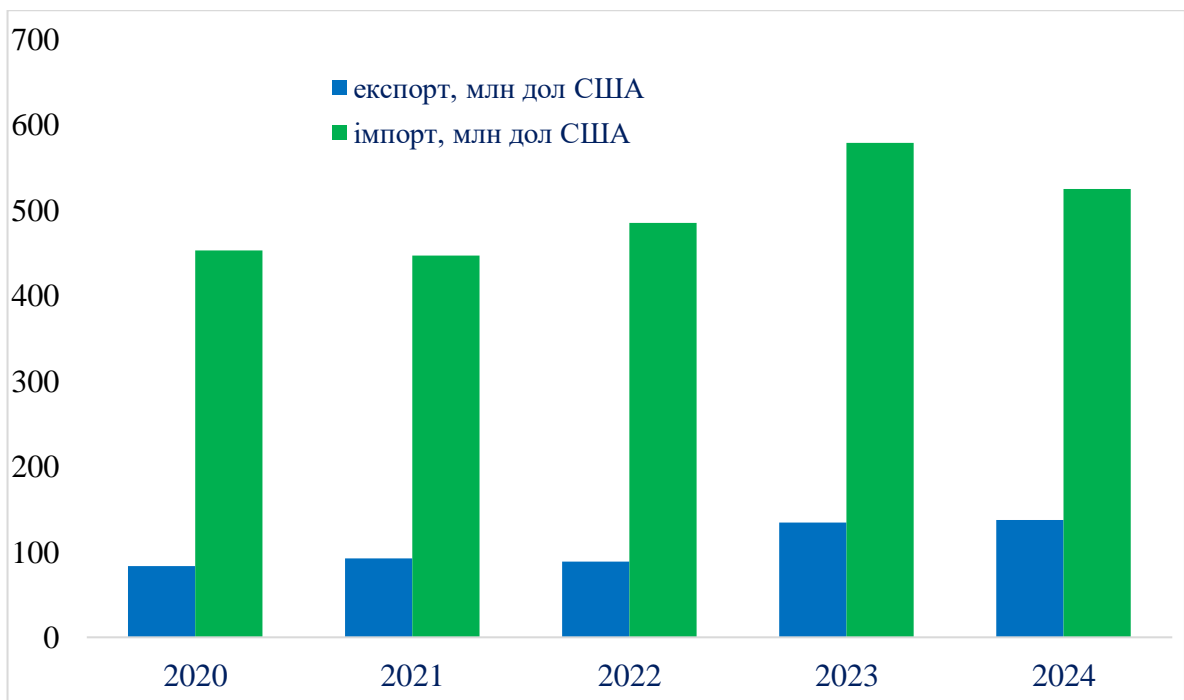

Рис. 3. Динаміка експорту та імпорту сирого тютюну в Польщі у 2020–2024 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Raw Tobacco in Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/pol>

Отже, імпорт тютюнової сировини суттєво перевищує експорт і за таким видом товарів Польща має негативне сальдо торговельного балансу. Оскільки країна є одним з провідних виробників та експортерів сигарет у ЄС і світі, держава потребує значних обсягів сировини для їх виробництва. У 2024 р. вартісний еквівалент експортованих сигарет склав 4,9 млрд дол США¹⁸. ***Частка використання місцевої тютюнової сировини для виробництва сигарет фабриками у Польщі є досить низькою.***

Регулювання вирощування тютюну підпадає під спільні вимоги євродиректив, а також національне законодавство кожної держави-члена. У Польщі, ґрунтуючись на положеннях Акту «Про принципи певних сільськогосподарських ринків» (*Act on the Principles of Organisation of Certain Agricultural Markets*) та Акту «Про акцизний податок» (*Act on Excise Tax*), уповноваженим органом влади, який здійснює нагляд за виробництвом сирого тютюну, є Міністерство сільського господарства. Відповідно, міністр координує та скеровує відповідну роботу відомства щодо виконання завдань нагляду за вирощуванням тютюну за допомогою двох агенцій: Національного центру підтримки сільського господарства (*The National Agricultural Support Centre*) та Агентства реструктуризації та модернізації сільського господарства (*Agency for the Restructuring and Modernisation of Agriculture*).

До функціональних повноважень Національного центру підтримки сільського господарства належить моніторинг та нагляд за вирощуванням сирого тютюну та його збутом. Необхідною умовою для сільськогосподарських підприємств, які займаються вирощуванням тютюну, його подальшою підготовкою та збутом, є реєстрація у Реєстрі виробників тютюну (з грудня 2017 р.). Ці підприємства зобов'язані надавати *повну інформацію про виробництво і реалізацію тютюну*. Інформація включає дані щодо: площі та локації земель, на яких відбувається вирощування тютюну із деталізацією його сортів; укладених договорів збуту сирого тютюну; обсягу тютюнової сировини у відповідних договорах; загальної маси тютюну, який був вирощений у попередньому році. Економічні агенти, які купують тютюнову сировину, мають реєструвати масу придбаного тютюну, щоб митні та податкові органи могли здійснювати перехресну перевірку наданої інформації¹⁹.

Центром здійснюються щорічні перевірки принаймні 5% виробників сирого тютюну, які містяться у Реєстрі, та нагляд за знищенням посівів тютюну

¹⁸ Cigarettes containing tobacco exports by country. 2024. URL: <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ALL/year/2024/tradeflow/Exports/partner/WLD/product/240220#:~:text=In%202024%2C%20Top%20exporters%20of,1%2C344%2C467.01K%20%2C%20193%2C756%2C000%20Kg>

¹⁹ The Government of Poland . Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o zmianie ustawy o podatku akcyzowym oraz ustawy o organizacji niektórych rynków rolnych. Dz. U. z 2017 r. poz. 2216. Government of Poland; Warsaw, Poland; 2017. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170002216/O/D20172216.pdf>

для убезпечення фальсифікацій і потрапляння врожаю такого тютюну до учасників нелегального ринку.

У Польщі не використовуються стимули для вирощування тютюнової сировини відповідно до вимог спільної аграрної політики ЄС та Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну.

Разом із тим, Польща ***тримає у фокусі підвищеної уваги обіг тютюнової сировини.*** Національна адміністрація доходів здійснює моніторинг автомобільних і залізничних перевезень за допомогою ***IT-системи SENT (System for Electronic Transport Supervision)***²⁰. Ця система спрямована на відстеження перевезень визначеного переліку товарів та вимагає обов'язкової реєстрації вантажів. До цього переліку входить ***висушений тютюн (dried tobacco)***.

Законодавство Польщі встановлює вимогу ***реєстрації та контролю переміщення відповідних вантажів у реальному часі та подання звітності для забезпечення прозорості при здійсненні міжнародних і внутрішніх перевезень.*** Відстеження проводиться через ***GPS-пристрої, встановлені у транспортних засобах***, які надсилають координати, щоб підтвердити відповідність фактичного маршруту заявленому і виявити можливі несанкціоновані відхилення. Якщо в транспорті немає таких пристроїв, є вимога застосовувати ***мобільний додаток SENT GEO.*** Додаток фіксує переміщення через смартфон водія, має залишатися активним протягом усього рейсу і бути пов'язаний із ***SENT***-кодом для відстеження. У разі непередбачених ситуацій (вимушених зупинок, зміни маршруту, аварії тощо) перевізник має одразу оновити інформацію в системі ***SENT*** про зміну маршруту або повідомити про інцидент через застосунок. Затримка або невчасне оновлення даних може призвести до адміністративних штрафів. Недотримання вимог цієї системи передбачає застосування фінансових санкцій від 5 до 100 тис польських злотих (від 60,55 до 1211 тис грн).

Функціонує розвинена ***система моніторингу і контролю ланцюга постачань тютюну*** для створення обмежень на ринку тютюну та недопущення його обігу серед нелегальних гравців. Досвід свідчить, що забезпечення безпеки ланцюжка постачання тютюну є доволі складним, водночас досяжним завданням. Було запроваджено низку заходів для реалізації зазначеного, зокрема: введено ***акцизний податок на висушений тютюн*** для маркування тютюнової сировини при транспортуванні; ***торгівля тютюном (тютюновими культурами)*** дозволена виключно ***зареєстрованим суб'єктам посередництва***; висушений тютюн, як зазначено вище, має підпадати під ***моніторинг системи SENT***; дилери висушеного тютюну зобов'язані ***звітувати про його закупівлі і продажі***;

²⁰ Carriage of goods subject to monitoring (SENT). URL: <https://puesc.gov.pl/en/uslugi/przewoz-towarow-objety-monitorowaniem-sent#:~:text=The%20National%20Revenue%20Administration%20uses%20the%20SENT,goods%20in%20the%20mobile%20application%20SENT%20DELIVERY>

запроваджено *реєстр виробників сирого тютюну* для перехресної перевірки із реєстром дилерів. Перевірка інформації, наданої різними суб'єктами господарювання стосовно вирощування тютюну та обігу тютюнової сировини, знижує ймовірність податкових зловживань та шахрайства²¹.

Оподаткування акцизом висушеного тютюну здійснюється у таких випадках: а) придбання тютюну суб'єктом, що не є оператором податкового складу, для виробництва тютюнових виробів; б) споживання тютюну посередником з продажу; в) споживання тютюну оператором податкового складу на інші цілі, ніж виробництво тютюнових виробів; г) придбання тютюну для виробництва тютюнових виробів у постачальника, якого не можна встановити²².

Регулювання у Болгарії

Ринок вирощування тютюну в Болгарії також має *тенденцію до скорочення*. У 2024 р. площа посівів тютюновими культурами становила 2,4 тис га²³. Водночас у 2020 р. цей показник був 5,4 тис га, у 2004 р. – близько 50 тис га. Відповідно, суттєво знизилась обсяги збору тютюнової сировини, які в 2020–2024 рр. знаходились у межах 3,4–6,0 тис т (рис. 4).

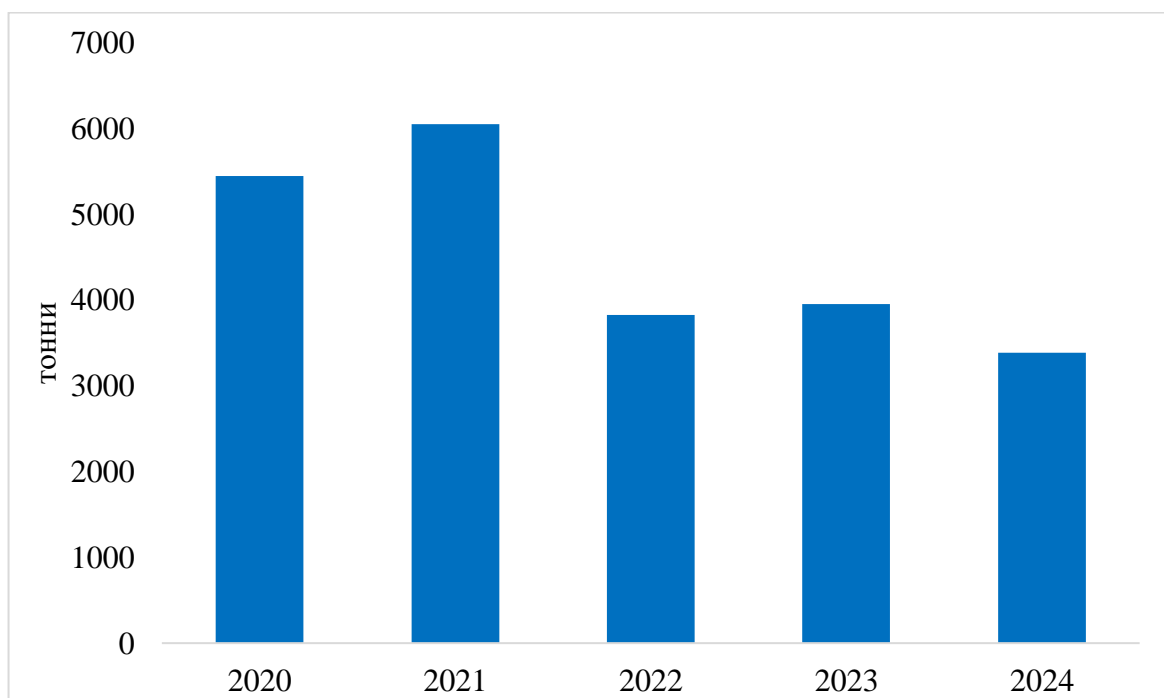

Рис. 4. Показники збору сирого тютюну в Болгарії в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

²¹ Balwicki, Ł., Stokłosa, M., Balwicka-Szczyrba, M., & Drope, J. (2020). Legal steps to secure the tobacco supply chain: A case study of Poland. *International journal of environmental research and public health*, 17(6), 2055.

²² Офіційний сайт податкової служби Польщі. URL: <https://podatki.gov.pl/>

²³ Ministry of Agriculture and Food (2025). Annual Report on the Condition and Development of Agriculture in Bulgaria. Sofia. URL: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2026/01/23/ad_2025_en.pdf

У 2024 р. зафіксовано мінімальний обсяг збору сирого тютюну за історію спостережень. Дослідник Академії наук Болгарії *Дімітер Сабев* називає причиною такого зниження розміру площі посівів тютюну низьку додану вартість, яка створюється у сфері вирощування тютюну²⁴.

Болгарія залишається *одним із провідних експортерів сирого тютюну в світі*, посівши у 2024 р. 23 місце у відповідному рейтингу; у вартісному вираженні такий експорт складає близько 111 млн дол США. Тютюн експортується переважно до Греції, Бельгії, рф, США та Польщі. Водночас Болгарія є *великим імпортером тютюнової сировини* (31 місце у світі), імпортувавши її у 2024 р. на 89 млн дол США. Основними каналами імпорту є Греція, Бразилія, Індія, Італія тощо²⁵. Найбільшим імпортером сирого тютюну в Болгарію (21 млн дол США) та ринком збуту болгарської тютюнової сировини залишається Греція (18,5 млн дол США). Це дає підстави вважати, що ***виробники самостійно визначають параметри тютюну для подальшого виготовлення тютюнових виробів***. Якість та ціна сирого тютюну, спроможність забезпечити безперебійні поставки сировини до виробництв є основними факторами вибору постачальників сирого тютюну.

Незважаючи на відсутність підтримки вирощування тютюну на рівні ЄС, у Болгарії продовжує функціонування національна програма субсидування виробників тютюну.

У 2023 р. уряд Болгарії виділив близько 70 млн левів (36,5 млн євро) на фінансування субсидій фермерам, що вирощують сирий тютюн. Проте обсяг державної підтримки вдвічі перевищує ринкову вартість виробленої тютюнової сировини. Експерти вказують на те, що фактичною метою цієї підтримки є не економічний ефект, а політичний мотив. Адже субсидії не мають позитивного впливу на збільшення обсягів площ під тютюнові культури та зборів сирого тютюну. Ці показники демонструють стійку низхідну тенденцію. Уряд обґрунтовує доцільність продовження програми субсидування вирощування тютюну *необхідністю фінансової підтримки дрібних та невеликих фермерів у віддалених регіонах країни*.

У 2024 р. 8404 фермери, які займаються вирощуванням тютюну, подали заявки на отримання державних виплат за обсяги тютюну, що поставлені у звітному році. Загальний розмір бюджету на підтримку економічних суб'єктів для вирощування тютюну становить 70,9 млн левів (що еквівалентно 36 млн євро). ***Сума субсидії розраховується, виходячи з розрахунку на 1 кг тютюну, та залежить від його сорту***. Зокрема, за вирощування сорту «*Vasmi*» передбачалась виплата – 5,4 лева/кг (2,85 євро/кг), у разі перевищення значень 2 т – 4,1 лева/кг

²⁴ TOBACCO MARKET IN BULGARIA. A LANDSCAPE REPORT (2024) DOI: [10.13140/RG.2.2.28281.79207](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28281.79207)

²⁵ Raw Tobacco in Bulgaria. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/bgr>

(2,15 євро/кг); за сорти «*Kaba Kulak*» і «*Burle*» – 4 лева/кг (2,1 євро/кг); за сорт «*Virginia*» – 3 лева/кг (близько 1,6 євро/кг)²⁶.

UNDP (*United Nations Development Programme*) наголошує **на доцільності й необхідності скасування субсидій та інших преференцій у сфері вирощування тютюну для досягнення цілей сталого розвитку**²⁷. Саме на них покладається завдання вивчення та розгляду альтернативних видів економічно життєздатної діяльності для фермерів, які вирощують тютюн згідно зі статтею 17 Рамкової конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну²⁸.

Процедури закупівлі сирого й необробленого тютюну в Болгарії підлягають доволі жорсткому державному регулюванню. Сформовано публічний реєстр покупців тютюну, до якого входить близько 40 економічних суб'єктів. Підприємства, які отримали відповідні дозволи на закупівлю, повинні подавати до відповідного тютюнового комітету (на районному рівні) інформацію щодо планових обсягів закупівлі тютюнової сировини у наступному виробничому році. Крім того, вони мають надавати: звіти про фактичні обсяги купівлі сирого тютюну протягом 30 днів після здійснення операцій купівлі-продажу; звіти про наявні обсяги тютюну минулих врожаїв; звіти про продаж тютюну як у межах країни, так і до держав-членів ЄС або до третіх країн. Попри складний регулятивний процес і високий рівень його бюрократизації, Болгарії не вдалося уникнути сплеску нелегальної торгівлі тютюном і тютюновими виробами при різкому зростанні ставок акцизного податку.

Кейс Північної Македонії

Північна Македонія не входить до складу ЄС, але має статус кандидата на членство там. Площі країни, задіяні під посіви тютюну є одними з найбільших в європейському регіоні²⁹. Обсяг вирощеного тютюну в 2020–2024 рр. перевищував 23,5 тис т у рік; найвищий показник збору урожаю сирого тютюну за аналізований період зафіксовано у 2020 р. – 26,1 тис т, натомість найнижчий у 2023 р. – 23,7 тис т (рис. 5).

У Північній Македонії протягом десятиліть **застосовуються стимули для суб'єктів господарювання, які вирощують тютюнові культури**, незважаючи на зміну кон'юнктури. Країна віднесла тютюн до стратегічно важливих

²⁶ Ministry of Agriculture and Food (2025). Annual Report on the Condition and Development of Agriculture in Bulgaria (Agricultural Report). Sofia. URL: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2026/01/23/ad_2025_en.pdf

²⁷ UNDP (2024). Tobacco Control. What Ministries of Agriculture Need to Know. URL: https://fctc.who.int/docs/librariesprovider12/technical-documents/tobacco-sectoral-brief/tobacco-sectoral-briefs-agriculture-fctc-logo.pdf?sfvrsn=5bac271b_1

²⁸ Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text

²⁹ World Health Organisation. Top 50 tobacco growing countries. URL: <https://www.who.int/campaigns/world-no-tobacco-day/2023/top-50-tobacco-growing-countries>

сільськогосподарських культур. Ліва частка вирощеного тютюну (близько 90%) експортується. Експорт тютюну та тютюнових виробів становить $\frac{1}{5}$ від загальної вартості експорту сільськогосподарської і харчової продукції, що еквівалентно 1% ВВП країни³⁰. Попри заходи підтримки, *чисельність економічних агентів у сфері вирощування тютюну демонструє низхідний тренд, обсяги виробництва також зменшуються.*

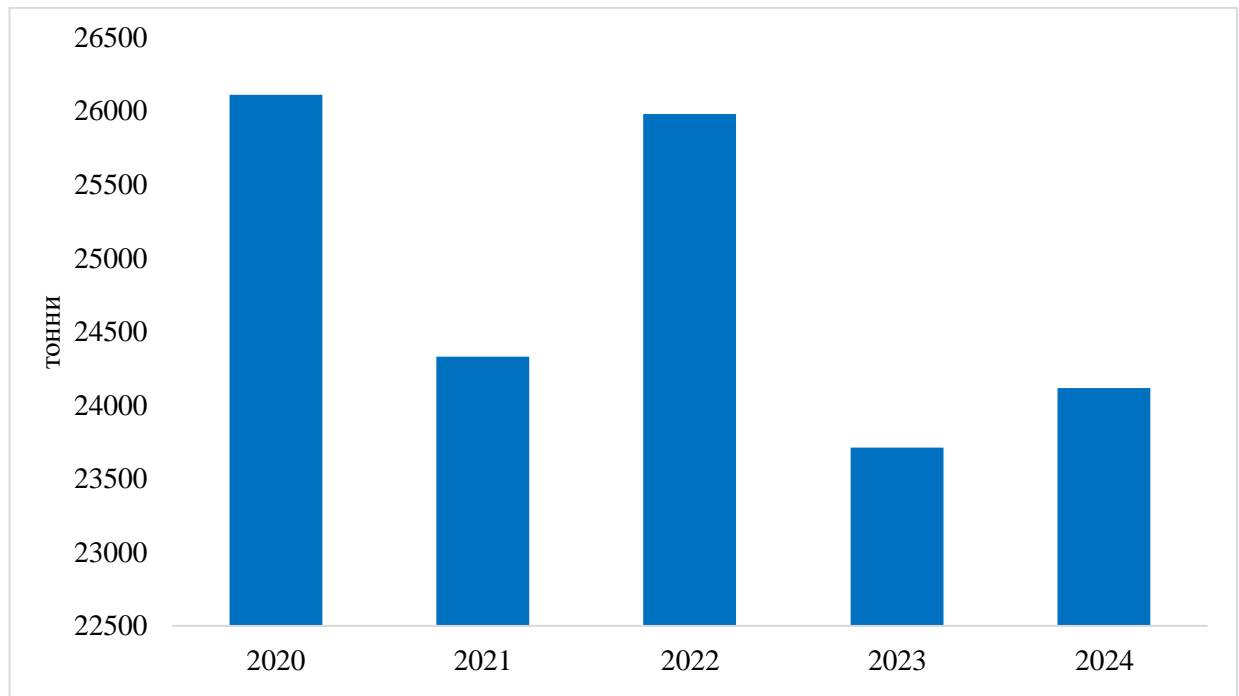

Рис. 5. Збір сирого тютюну в Північній Македонії в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Процес *виробництва тютюну, його закупівлі та здійснення прямих дотацій виробникам з бюджету* реалізується у такому порядку:

1. Для отримання бюджетних дотацій виробники тютюну мають бути зареєстровані у Єдиному реєстрі агропромислових холдингів (*Single Registry of Agricultural Holdings*).

2. Відповідно до норм національного законодавства, суб'єкти господарської діяльності (фермери), які вирощують тютюнові культури, повинні мати укладений договір з офіційно зареєстрованими покупцями тютюну. У них чітко визначається ціна тютюну у розрізі відповідного сорту та погоджені обсяги його поставок.

3. Контракти мають бути внесені покупцем до електронної системи і передані до регіональних відділень Міністерства сільського, лісового та водного

³⁰ Hristovska Mijovic, B., Spasova Mijovic, T., Trpkova-Nestorovska, M., Tashevskа, B., Trenovski, B. & Kozeski, K., (2022). Tobacco Farming and the Effects of Tobacco Subsidies in North Macedonia, Analytica, Skopje, North Macedonia. URL: <https://www.economicsforhealth.org/files/research/765/tobacco-farming-and-tobacco-subsidies-n.macedonia-final-layout.pdf>

господарства. Ці дані є основою для здійснення подальших виплат суб'єктам господарської діяльності, які вирощують тютюн.

4. На початковому етапі польового сезону покупець тютюнової сировини робить авансовий платіж суб'єкту, що вирощує тютюн, у розмірі 15% від суми закупівельної вартості тютюну. В основу розрахунків закладено середнє значення вартості тютюну відповідного сорту за останні три роки.

5. Комісія, яка створюється Міністром сільського, лісового та водного господарства відбирає та оцінює якість зразків листя тютюну у розрізі сортів.

6. Тютюн, який постачається виробником, має бути оцінений сертифікованим (профільним міністерством) оцінювачем відповідно до сорту та якості у пунктах закупівлі за затвердженими методичними рекомендаціями.

7. Покупець тютюнової сировини має зареєструвати всі обсяги закупленого тютюну в електронній системі.

8. Агенція з фінансової підтримки сільського господарства та розвитку (*Agency for Financial Support of Agriculture and Rural Development*) **здійснює прями виплати виробникам тютюну на їх рахунки.**

Розмір субсидії за 1 кг вирощеного тютюну залежить від його якості та становить: близько 1,3 євро за тютюнове листя I класу; 1,14 євро за тютюнове листя II класу; та близько 0,98 євро за листя III класу.

На підтримку виробників тютюну в Північній Македонії щороку виділяється близько 30 млн євро бюджетних коштів. Основною метою стимулювання вирощування тютюну є *підтримка сільського господарства та фінансова підтримка фермерів, які хочуть залишатись у сільській місцевості*. Дотації спрямовуються на збільшення рівня прибутковості діяльності фермерів, у тому числі тих, які вирощують тютюнові культури.

Спільна агропромислова політика ЄС (*Common Agricultural Policy – CAP*) орієнтована на відмову від прямих дотацій чи субсидій на вирощування тютюну. З огляду на зазначене, країні доведеться модифікувати параметри дотаційної політики виробникам сирого тютюну. У Національній стратегії виробництва тютюну на 2021–2027 рр. передбачено та запроваджуються певні заходи задля адаптації тютюнового сектора Північної Македонії до вимог CAP³¹. Зокрема, це стосується *поступової заміни механізму прямих виплат суб'єктам господарювання (насамперед фермерам), які вирощують тютюн, за кг цієї культури на непрямі методи після вступу до ЄС*. У згаданій стратегії визначено інструменти підтримки та стимулювання диверсифікації вирощування тютюну іншими сільськогосподарськими культурами.

³¹ TOBACCO PRODUCTION STRATEGY FOR THE PERIOD 2021-2027, WITH ACTION PLAN, Official Journal of the Republic of North Macedonia no.32/2021 from 08.02.2021

ВООЗ звертає увагу на те, що практики стимулювання вирощування тютюну залишаються актуальними для інших країн Балканського регіону. Зокрема, дотації суб'єктам господарювання, які займаються вирощуванням тютюнових культур, застосовуються у Боснії та Герцеговині та Чорногорії.

Вирощування тютюну в Сербії

Ще однією країною – претенденткою на вступ до ЄС із доволі поширеним вирощуванням тютюну є Сербія. Обсяги збору сирого тютюну в країні у 2020–2024 рр. коливалися від 6,6 тис т у 2022 р. до 10,1 тис т у 2021 р., зупинившись на рівні 7,0 тис т у 2024 р. (рис. 6.). З 2010 р. *площа землі, призначеної для вирощування тютюну в Сербії, скоротилася на 36,8%*. Це було зумовлено кількома факторами, включаючи постійну нестачу робочої сили, що робить вирощування дедалі складнішим і дорожчим. Ще однією проблемою галузі є застаріла інфраструктура для сушіння тютюну³².

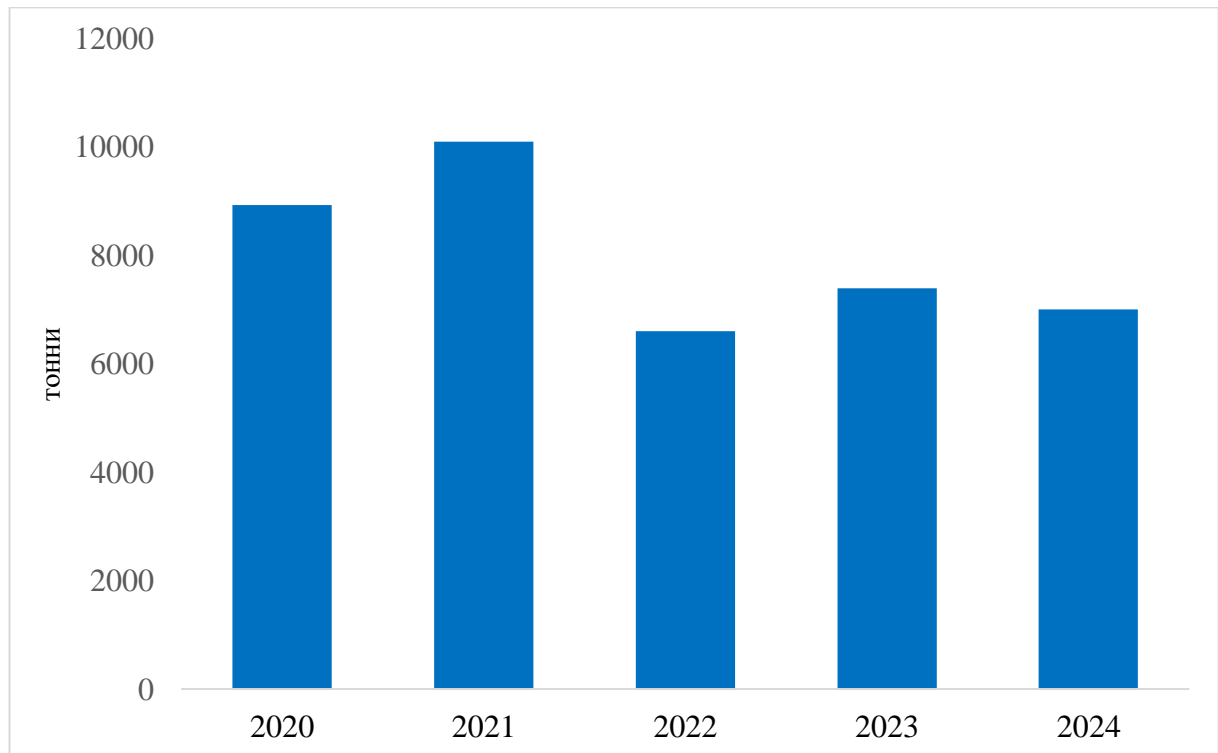

Рис. 6. Збір сирого тютюну у Сербії в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Для розв'язання зазначених проблем проводяться зусилля з модернізації. За допомогою Інструменту допомоги перед вступом до ЄС (EU-IPA) було виділено *гранти* у розмірі 5 млн євро на 2021–2023 рр. Ці кошти спеціально спрямовувалися на модернізацію обладнання для сушіння та цифровізацію систем

³² Tobacco in Serbia: history, production, and challenges. URL: <https://cigaremporor.com/tobacco-in-serbia/>

сортівання насіння, спрямованих на підвищення якості та економічної ефективності виробництва тютюну у країні³³.

У 2001–2011 рр. у Сербії надавалися субсидії за кілограм вирощеного чи гектар посаженого тютюну. Але **сьогодні держава не заохочує виробництво тютюну за допомогою спеціальних заходів**³⁴.

Згідно з наявними даними, в 2024 р. Сербія здійснила експорт тютюнової сировини на загальну суму 41,6 млн дол США, посівши 36 місце у рейтингу експортерів. Основними країнами, до яких постачався вирощений у Сербії сирій тютюн, були Бельгія (20,8 млн дол США), Німеччина (5,5 млн дол США), Греція (3,9 млн дол США) та Італія (3,2 млн дол США).

При цьому в 2024 р. Сербії належало 20 місце у рейтингу імпортерів тютюну завдяки його імпорту на загальну суму 154 млн дол США. Тютюнова сировина до країни імпортувалася також із Бельгії (100 млн дол США), Німеччини (11,9 млн дол США), Італії (8,0 млн дол США)³⁵, що свідчить про високу конкуренцію і вільний вибір постачальників на ринку.

Вирощування тютюну в Сербії є чітко врегульованим. Дрібні фермерські господарства є основою цієї галузі, виробники повинні бути офіційно зареєстровані в Управлінні з питань тютюну Міністерства сільського господарства. Ця реєстрація забезпечує дотримання вимог та нагляд у галузі. Сертифікація насіння є обов'язковою для всіх тютюнових культур, що гарантує якість і генетичну цілісність. Марки акцизного податку мають бути нанесені на тютюн, що є важливим заходом для дотримання податкового законодавства і запобігання нелегальній торгівлі. Крім того, фітосанітарні стандарти застосовуються для підтримки здоров'я рослин і запобігання поширенню хвороб. Це комплексне регуляторне середовище має на меті забезпечити якість та законність усього місцевого тютюну³⁶.

Певна частина вирощеного у Сербії тютюну використовується для виробництва тютюнових виробів у країні, але держава на це не впливає.

Відмова від підтримки вирощування тютюну в Туреччині

Туреччина є лідером у Європі за площею посівів тютюну та збору тютюнової сировини. У 2024 р. у Туреччині було зібрано більше сирого тютюну, ніж у всіх країнах ЄС – 108000 т. Динаміка обсягів збору тютюнової сировини у 2020–2024 рр. представлена на рис. 7. Утім, площа посівів тютюну в останні

³³ Там само.

³⁴ Željko DOLIJANOVIĆ, Vesna RADOJIĆIĆ, Zoran LALIĆ, Lazar PEJIĆ. Analysis of growing and turnover of tobacco in Republic of Serbia. URL: https://www.researchgate.net/publication/376200616_Analysis_of_growing_and_turnover_of_tobacco_in_Republic_of_Serbia

³⁵ Raw Tobacco in Serbia. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/srb>

³⁶ Tobacco in Serbia: history, production, and challenges. URL: <https://cigarempor.com/tobacco-in-serbia/>

роки зменшується та у 2024 р. складала близько 78 тис га (у 2020 р. цей показник становив 88,5 тис га); за п'ять років площа посівів зменшилась більш ніж на 10 тис га. Натомість зафіксовано тенденцію зростання урожайності тютюну: якщо у 2021 р. вона складала 0,86 т/га, то у 2022 р. – 0,93 т/га, у 2023 р. – 1,13 т/га, у 2024 р. – 1,38 т/га.

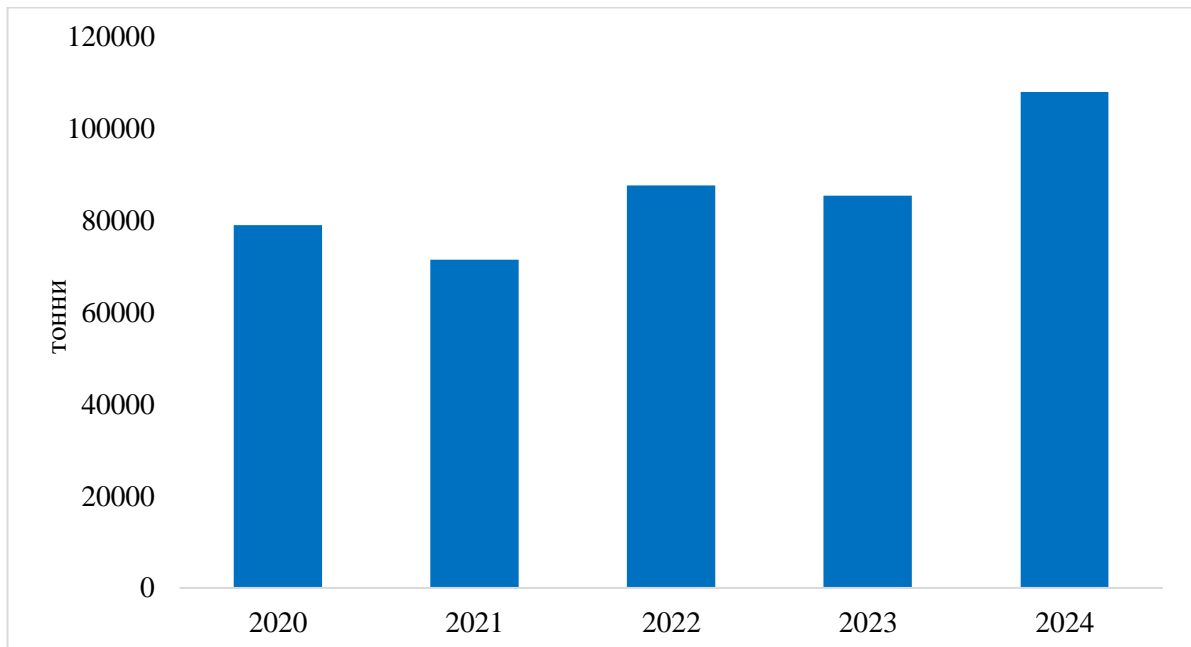

Рис. 7. Показники збору сирого тютюну в Туреччині в 2020–2024 рр., т

Джерело: побудовано авторами за даними FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

У 2024 р. Туреччина експортувала тютюнової сировини на загальну суму 348 млн дол США, посівши 12 місце за цим показником у світі. Країнами збуту турецького тютюну є Іран (91,4 млн дол США), Бельгія (64,1 млн дол США), США (60,4 млн дол США), Індонезія (22,2 млн дол США)³⁷.

Туреччина є одним із найбільших імпортерів сирого тютюну. Вартісний еквівалент імпорту тютюну країною у 2024 р. становив 519 млн дол США, а це 8 місце у світовому рейтингу його імпортерів. Найбільші обсяги поставок тютюнової сировини зафіксовано з Бельгії (65,7 млн дол США), Індії (58,8 млн дол США), Німеччини (54,9 млн дол США), Бразилії (53,3 млн дол США) та Малаві (51,9 млн дол США)³⁸. Звернемо увагу на те, що Туреччина імпортувала тютюнову сировину із Бельгії на майже ідентичну суму її експорту. Це є свідченням того, що виробники тютюнових виробів обирають тютюн за критеріями якості, сорту, ціни.

Туреччина вже із 2002 р. **зупинила фінансування державної програми субсидування вирощування тютюну**, перенаправивши вивільнені кошти на

³⁷ Raw Tobacco in Turkey. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/raw-tobacco/reporter/tur>

³⁸ Так само.

фінансування програми підтримки вирощування альтернативних сільськогосподарських культур³⁹. Припинення прямих виплат із бюджету позначилось на зниженні чисельності фермерів, які вирощували тютюн, оскільки вони не витримували ринкової конкуренції.

За даними Міністерства сільського і лісового господарства Туреччини⁴⁰, програма, яка надавала фінансову підтримку для вирощування суб'єктами господарювання альтернативних сільськогосподарських культур та передбачала прямі грошові компенсації за втрачені доходи фермерів від тютюну, спонукала до зміни структури посівних площ. Близько 30% земель, які раніше використовувались для вирощування тютюну, тепер задіяні для посіву інших культур сільськогосподарського призначення.

Описані тенденції розвитку сфери вирощування тютюну у Туреччині доводять *неефективність застосування іншого інструменту підтримки – вимог щодо вмісту вирощеної у країні тютюнової сировини для тютюнових виробів*. Єврокомісія звернула увагу Туреччини на те, що такі квоти створюють перешкоди для доступу до ринку продукції з ЄС, не відповідаючи підходам до функціонування Митного союзу⁴¹.

Відповідність заходів підтримки міжнародним угодам

Як бачимо, поступове звуження сфери (припинення) застосування заходів підтримки вирощування на європейському континенті було зумовлено як їх *низькою ефективністю у сучасних економічних реаліях, так і необхідністю досягнення цілей політики обмеження куріння та вільного переміщення товарів територією ЄС*. Це стосується не лише субсидій.

Преференції щодо першочергового використання тютюну, що вирощений місцевими фермерами, для виробництва тютюнових виробів у країнах ЄС не використовуються, адже це не узгоджується з положеннями Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 р. (далі – ГАТТ)⁴².

Статтею III, зокрема пунктом 1, ГАТТ визначено, що кожен член Світової організації торгівлі (далі – СОТ) визначає, що внутрішні податки й інші внутрішні збори і закони, правила і вимоги, які стосуються внутрішнього продажу, пропозиції до продажу, купівлі, транспортування, розподілу або використання товарів, а також правила внутрішнього кількісного регулювання, які встановлюють вимоги щодо змішування, переробки чи використання товарів у певних

³⁹ Subsidizing tobacco a blow to sustainable food production. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/30-05-2023-subsidizing-tobacco-a-blow-to-sustainable-food-production>

⁴⁰ Republic of Turkey. Ministry of Agriculture and Forestry. URL: <https://www.tarimorman.gov.tr/HaberArsivi>

⁴¹ COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Търkiye 2023 Report. p. 83. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/eb90aefd-897b-43e9-8373-bf59c239217f_en?filename=SWD_2023_696%20T%C3%BCrkiye%20report.pdf

⁴² Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text

кількостях чи пропорціях, ***не повинні застосовуватися до імпортованих чи вітчизняних товарів таким чином, щоб створювати захист для вітчизняного виробництва.***

Пунктом 5 статті III ГАТТ визначено, що член СОТ не повинен встановлювати чи застосовувати правила внутрішнього кількісного регулювання щодо змішування, переробки чи використання товарів у певних кількостях чи пропорціях, які вимагають, прямо чи опосередковано, що будь-яка певна кількість або частка будь-якого товару, який є предметом регулювання, повинна постачатися із вітчизняних джерел.

Статтею XI ГАТТ передбачено, що ніякі заборони або обмеження (крім мит, податків або інших зборів), чи то у формі квот, імпортних або експортних ліцензій чи інших заходів, не мають встановлюватися або застосовуватися членом СОТ щодо імпорту будь-якого товару, який походить з території будь-якої іншої сторони, або щодо експорту або продажу на експорт будь-якого товару, призначеного для ввезення на територію будь-якої іншої сторони. ***Преференції для вироблених у країні товарів можуть трактуватися як опосередковане обмеження доступу до ринку та порушення вимог згаданої статті.***

В Україні надання преференцій виробникам тютюну не узгоджується також з принципом національного режиму, що міститься у статті 34 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, відповідно до Статті III ГАТТ⁴³. Це також суперечить статті 35 Угоди про асоціацію, яка дає посилання до статті XI ГАТТ, зміст якої наводився нами вище.

Висновки

Незважаючи на те, що стимулювання вирощування тютюну раніше застосовувалося на загальноєвропейському рівні, сьогодні ***ЄС як інституція не надає державам-членам субсидій на вирощування сирого тютюну.***

У країнах ЄС зі значними площами посівів тютюну здійснюється жорсткий моніторинг і нагляд за його вирощуванням та збутом з метою запобігання потраплянню тютюнової сировини до нелегальних гравців тютюнового ринку. В окремих європейських країнах (Болгарії та деяких претендентах на вступ до ЄС) надаються субсидії для виробників тютюну. Разом із тим, багато країн відмовилося від такої підтримки або зроблять це найближчим часом, адже її надання не лише не показує високої економічної ефективності, а й не відповідає спільній агропромисловій політиці ЄС та засадам функціонування цього інтеграційного утворення в цілому.

⁴³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Преференції щодо першочергового використання тютюну, який вирощений місцевими фермерами для виробництва тютюнових виробів, **у країнах ЄС не використовуються**, це не узгоджується з положеннями низки статей ГАТТ. Україна також має виконувати зазначені вимоги.

Global Research on Optimal Ways for Development (GROWFORD) Institute – незалежна неурядова організація (Think Tank), яка здійснює стратегічні глобальні дослідження у сфері економіки та фінансів, оцінює системні ризики та розробляє оптимальні моделі економічного розвитку для країн, регіонів і світу в цілому.

Україна, 01024, м. Київ,
вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30

+38(096) 464-61-85

growford.org.ua
growford.institute@gmail.com

